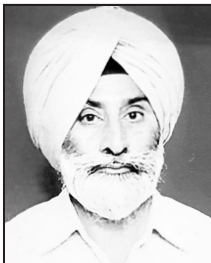




ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ

ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਓਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ। ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਫ਼ਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿੱਖਣਾ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਹਰਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਜੋ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਾਂ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸੀ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਠੋਸ ਸਥਾਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਗਈ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਜੇ ਮੱਧ-ਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਫੋਲੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਸੀ/ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਲ-ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮੱਧ-ਕਾਲੀਨ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸਿੱਖ-ਜਗਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ 'ਪੰਜਾਬ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ 'ਪੰਜ+ਆਬ' ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖ-ਜਗਤ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।



ਡਾ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਇੰਚਾਰਜ
ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਖੋਜ
ਕੇਂਦਰ

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

98170-98172

shrdkca@gmail.com

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ-ਜਗਤ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ 12ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 17ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੰਤਾਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਬੋਲ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਮੁਕੱਦਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼, ਬ੍ਰਜ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਰਲਾਉ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੱਧ-ਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਗਰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਵੇਰਵਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ	ਅਰਬੀ/ਫ਼ਾਰਸੀ	ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ/ਅਰਥ
ਹੁਕਮ	ਅਰਬੀ	ਫ਼ੁਰਮਾਨ
ਬਖਸੀਸ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼/ਮਿਹਰ
ਹਦੂਰਿ	ਅਰਬੀ	ਹਜ਼ੂਰ/ਮੌਜੂਦ
ਸਾਹਿਬ	ਅਰਬੀ	ਸਾਹਿਬ/ਮਾਲਿਕ
ਦਰਬਾਰ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਦਰਬਾਰ/ਅਦਾਲਤ/ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ
ਨਦਰਿ	ਅਰਬੀ	ਨਜ਼ਰ/ਮਿਹਰ
ਸੇਖ	ਅਰਬੀ	ਸ਼ੇਖ/ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਉੱਚੀ ਜਾਤ
ਪੀਰ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਪੀਰ/ਬੁੱਢਾ/ਧਾਰਮਿਕ ਬਜ਼ੁਰਗ
ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਬਾਦਸ਼ਾਹ/ਪਾਦਸ਼ਾਹ
ਦਰਗਾਹ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਦਰਗਾਹ/ਖ਼ਾਨਗਾਹ
ਦਰਿ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਦਰ/ਦਰਵਾਜ਼ਾ/ਚੌਖਟ
ਕਲਾਮ	ਅਰਬੀ	ਕਲਾਮ/ਬਾਤ/ਸ਼ਿਅਰ
ਦਰਿਆਉ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਦਰਿਆ/ਨਦੀ
ਸਲਾਮਤਿ	ਅਰਬੀ	ਸਲਾਮਤ/ਸਹੀ/ਤੰਦਰੁਸਤ/ਮੁਕੰਮਲ
ਕਾਦੀਆ	ਅਰਬੀ	ਕਾਜ਼ੀਆਂ
ਹਰਾਮਖੋਰ	ਅਰਬੀ	ਹਰਾਮਖੋਰ/ਮੁਫ਼ਤਖੋਰ/ਨਮਕ-ਹਰਾਮ
ਸਿਰਿ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਸਿਰ/ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸਿਰਾ/ਖੋਪੜੀ
ਕੁਦਰਤਿ	ਅਰਬੀ	ਕੁਦਰਤ/ਤਾਕਤ/ਹੌਂਸਲਾ/ਕਾਇਨਾਤ
ਵਖਤੁ	ਅਰਬੀ	ਵਕਤ/ਵੇਲਾ/ਸਮਾਂ/ਜ਼ਮਾਨਾ
ਕਤੇਬ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਕਤੇਬਾਂ (ਕੁਰਾਨ, ਅੰਜੀਲ, ਤੌਰੇਤ, ਜ਼ਬੂਰ)
ਸਾਹ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਸ਼ਾਹ/ਬਾਦਸ਼ਾਹ/ਸ਼ਹਿਸ਼ਾਨ/ਆਕਾ/ਮਲਿਕ
ਸੁਲਤਾਨ	ਅਰਬੀ	ਸ਼ਾਹ/ਬਾਦਸ਼ਾਹ/ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ/ਮਲਿਕ
ਸਿਫਤੀ	ਅਰਬੀ	ਸਿਫਤਾਂ/ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ/ਸਿਫਤੋ-ਸਾਲਾਹ/ਖ਼ਾਸ ਗੁਣ
ਕਰਮੁ	ਅਰਬੀ	ਕਰਮ/ਮਿਹਰਬਾਨੀ/ਦਇਆ/ਬਖਸ਼ਿਸ਼
ਤਪੁ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਤਪ/ਤਪਸ਼
ਮਸਕਤਿ	ਅਰਬੀ	ਮੁਸੱਕਤ/ਮਿਹਨਤ
ਬੰਦਿ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਬੰਦਸ਼/ਰੁਕਾਵਟ
ਰਾਹੁ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਰਾਹ/ਰਸਤਾ
ਖਲਾਸੀ	ਅਰਬੀ	ਖ਼ੁਲਾਸੀ/ਛੁਟਕਾਰਾ
ਤਨ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਤਨ/ਬਦਨ/ਸ਼ਰੀਰ
ਰਜਾਈ	ਅਰਬੀ	ਰਜ਼ਾ/ਜਿਸ ਗਲ ਵਿਚ ਰੱਬ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇ।
ਫੁਰਮਾਣੁ	ਅਰਬੀ	ਫ਼ੁਰਮਾਨ/ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ/ਰੱਬ ਦਾ ਹੁਕਮ
ਜੋਰੁ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਜ਼ੋਰ/ਤਾਕਤ/ਹਿੰਮਤ/ਜ਼ੁਲਮ
ਮਾਲਿ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਮਾਲ/ਧਨ/ਦੌਲਤ/ਵਸਤੂਆਂ/ਚੀਜ਼ਾਂ

ਸੋਰੁ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਸ਼ੋਰ/ਰੋਲਾ
ਰੰਗ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਰੰਗ/ਰੰਗਤ/ਰੂਪ
ਦੂਰਿ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਦੂਰ
ਨਿਸਾਣੁ	ਫ਼ਾਰਸੀ	ਨਿਸ਼ਾਨ/ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ/ਯਾਦਗਾਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ/ਤਗਮਾ/ਤਮਗਾ

ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਮਾਮੂਲੀ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ): ਉਸਤਾਦ, ਆਮਦ, ਅਮਰੁ, ਅੰਦਰ, ਅਗਦੁ, ਅਰਜ, ਆਦਾਮੀ, ਆਬ, ਅਸਮਾਨ, ਆਲਮ, ਅਮ, ਈਮਾਨ, ਸਦ, ਸਚੁ, ਸਾਹਿਬ, ਸੈਤਾਨ, ਸਿਰ, ਸਿਰਪਾਉ, ਸੁਲਤਾਨ, ਸਿਫਤ, ਸਾਹ, ਸਦਾ, ਸਾਬਾਸਿ, ਸਾਗਰ, ਸਾਈ, ਸੰਗ, ਸੁਪੇਦ, ਸਿਦਕ, ਹਾਕਮ, ਹੁਕਮ, ਕਲਮ, ਕਰ, ਕੀਮਤਿ, ਕਾਜੀ, ਕਾਗਦ, ਕੁਰਬਾਣਿ, ਕਲਮਾ, ਕਾਰ, ਖੁਦਾਇ, ਖੁਦਾ, ਖੁਸੀ, ਖਰੁ, ਖਜਾਨਾ, ਖਲਕ, ਖੋਜ, ਖਾਲਕ, ਖਾਕ, ਗੁਮਾਨ, ਗੋਸ, ਗੁਬਾਰ, ਗਰੀਬ, ਚਸਮ, ਚਾਕਰ, ਚਾਕਰੀ, ਜਿੰਦਗੀ, ਜਮਦੂਤ, ਜਮ, ਜੋਰ, ਜਿਮੀ, ਤੂ, ਤੇਗ, ਦੋਜਕ, ਦੁਸਮਨ, ਦਰ, ਦਰਬਾਰ, ਦਰਗਾਹ, ਦਾਨਸਵੰਦ, ਦਿਲ, ਦਾਨਾ, ਦੀਨ, ਦਰਦ, ਦਸਤਗੀਰੀ, ਦਰਸ, ਦਸਤ, ਦੀਦਾਰ, ਦਿਹੰਦ, ਦਰਖਤ, ਦੋਸਤੀ, ਦਾਰੂ, ਦਾਰਾ, ਦੂਰ, ਦਾਗ, ਨੀਸਾਨ, ਨਿਵਾਜ, ਨਿਮਾਜ, ਨਾਮੁ, ਨਿਸਾਨੀ, ਨੀਲ, ਨੇਕ, ਨੇਕੀ, ਪਾਤਿਸਾਹ, ਪਰੋਸਾਨੀ, ਪਿਸਰੁ, ਪਿਦਰ, ਪਰਵਾਨਾ, ਪਾਕ, ਪਾਕੀ, ਪੇਸ, ਪੰਜਿ, ਫਨਾਇ, ਫਿਲਹਾਲ, ਬੰਦਗੀ, ਬੰਦਾ, ਬੇਅੈਬ, ਬਾਬਾ, ਬੀਨਾ, ਬਰਕਤਿ, ਬਾਜੀ, ਬਾਜੀਗਰ, ਬਾਕੀ, ਬੇਮੁਹਤਾਜ, ਬਾਦਸਾਹ, ਬੇਦਾਰ, ਬਾਗ, ਮੁਸਕਲ, ਮਿਹਰ, ਮਹਲ, ਰਹਿਮ, ਗਰੁ, ਰਿਜਕ, ਰੋਜ, ਵਕਤ ਆਦਿ।

ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਮਾਮੂਲੀ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ): ਆਖਿਰ, ਅਕਲ, ਐਬ, ਅਲਾਹ, ਅਕਲ, ਸਾਕਤ, ਸਲਾਮ, ਸ਼ਾਇਰ, ਸੇਖ, ਸਰੀਰ, ਸੁੰਨਤ, ਹਿਕਮਤ, ਹੈਯਾਤੀ, ਕਬੂਲ, ਕਬੀਰ, ਖੈਰ, ਖਬਰ, ਖਸਮ, ਗਾਫਲ, ਗੁਲਾਮ, ਗਮ, ਤਲਬ, ਦੁਨੀਆ, ਨੂਰ, ਫਾਨੀ, ਮਸ, ਮੁਕਾਮ, ਮਉਲਾ, ਲਾਲ, ਲਤੀਫ, ਫਰਕ, ਮੁਹਲਤ, ਮਸਕੀਨ ਆਦਿ।

ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਬਤੌਰ ਨਮੂਨਾ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

*ਯਕ ਅਰਜ ਗੁਫਤਮ ਪੇਸਿ ਤੋ ਦਰ ਗੋਸ ਕੁਨ ਕਰਤਾਰ ॥
ਹਕਾ ਕਬੀਰ ਕਰੀਮ ਤੂ ਬੇਅੈਬ ਪਰਵਦਗਾਰ ॥
ਦੁਨੀਆ ਮੁਕਾਮੇ ਫਾਨੀ ਤਹਕੀਕ ਦਿਲ ਦਾਨੀ ॥
ਮਮ ਸਰ ਮੂਇ ਅਜਰਾਈਲ ਗਿਰਫਤਹ ਦਿਲ ਹੇਚਿ ਨ ਦਾਨੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਜਨ ਪਿਸਰ ਪਦਰ ਬਿਰਾਦਰਾਂ ਕਸ ਨੇਸ ਦਸਤੰਗੀਰ ॥
ਆਖਿਰ ਬਿਅਫਤਮ ਕਸ ਨਾ ਦਾਰਦ ਚੂੰ ਸਵਦ ਤਕਬੀਰ ॥੨॥
ਸਬ ਰੋਜ ਗਸਤਮ ਦਰ ਹਵਾ ਕਰਦੇਮ ਬਦੀ ਖਿਆਲ ॥
ਗਾਹੇ ਨ ਨੇਕੀ ਕਾਰ ਕਰਦਮ ਮਮ ਈ ਚਿਨੀ ਅਹਵਾਲ ॥੩॥
ਬਦਬਖਤ ਹਮ-ਚੁ ਬਖੀਲ ਗਾਫਿਲ ਬੇਨਜਰ ਬੇਬਾਕ ॥
ਨਾਨਕ ਬੁਗੋਯਦ ਜਨੁ ਤੁਰਾ ਤੇਰੇ ਚਾਕਰਾਂ ਪਾ ਖਾਕ ॥੪॥੧॥*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ:

*ਖਾਕ ਨੂਰ ਕਰਦੰ ਆਲਮ ਦੁਨੀਆਇ ॥
ਅਸਮਾਨ ਜਿਮੀ ਦਰਖਤ ਆਬ ਪੈਦਾਇਸਿ ਖੁਦਾਇ ॥੧॥
ਬੰਦੇ ਚਸਮ ਦੀਦੰ ਫਨਾਇ ॥
ਦੁਨੀਆ ਮੁਰਦਾਰ ਖੁਰਦਨੀ ਗਾਫਲ ਹਵਾਇ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਗੈਬਾਨ ਹੈਵਾਨ ਹਰਾਮ ਕੁਸਤਨੀ ਮੁਰਦਾਰ ਬਖੋਰਾਇ ॥*

ਦਿਲ ਕਬਜ਼ ਕਬਜ਼ਾ ਕਾਦਰੋ ਦੋਜਕ ਸਜਾਇ ॥੨॥
 ਵਲੀ ਨਿਆਮਤਿ ਬਿਰਾਦਰਾ ਦਰਬਾਰ ਮਿਲਕ ਖਾਨਾਇ ॥
 ਜਬ ਅਜਰਾਈਲੁ ਬਸਤਨੀ ਤਬ ਚਿ ਕਾਰੇ ਬਿਦਾਇ ॥੩॥
 ਹਵਾਲ ਮਾਲੂਮੁ ਕਰਦੰਗ ਪਾਕ ਅਲਾਹ ॥
 ਬੁਗੋ ਨਾਨਕ ਅਰਦਾਸਿ ਪੇਸਿ ਦਰਵੇਸ ਬੰਦਾਹ ॥੪॥੧॥²

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਅਬੂਰ ਹਾਸਲ ਹੈ।

ਅਲਹ ਅਗਮ ਖੁਦਾਈ ਬੰਦੇ ॥ ਛੋਡਿ ਖਿਆਲ ਦੁਨੀਆ ਕੇ ਪੰਧੇ ॥
 ਹੋਇ ਪੈ ਖਾਕ ਫਕੀਰ ਮੁਸਾਫਰ ਇਹੁ ਦਰਵੇਸੁ ਕਬੂਲੁ ਕਰਾ ॥੧॥
 ਸਚੁ ਨਿਵਾਜ ਯਕੀਨ ਮੁਸਲਾ ॥ ਮਨਸਾ ਮਾਰਿ ਨਿਵਾਰਿਹੁ ਆਸਾ ॥
 ਦੇਹ ਮਸੀਤਿ ਮਨੁ ਮਉਲਾਣਾ ਕਲਮ ਖੁਦਾਈ ਪਾਕੁ ਖਰਾ ॥੨॥
 ਸਰਾ ਸਰੀਅਤਿ ਲੇ ਕੰਮਾਵਹੁ ॥ ਤਰੀਕਤਿ ਤਰਕ ਬੋਜਿ ਟੋਲਾਵਹੁ ॥
 ਮਾਰਫਤਿ ਮਨੁ ਮਾਰਹੁ ਅਬਦਾਲਾ ਮਿਲਹੁ ਹਕੀਕਤਿ ਜਿਤੁ ਫਿਰਿ ਨ ਮਰਾ ॥੩॥
 ਕੁਰਾਣੁ ਕਤੇਬ ਦਿਲ ਮਾਹਿ ਕਮਾਹੀ ॥ ਦਸ ਅਉਰਾਤ ਰਖਹੁ ਬਦ ਰਾਹੀ ॥
 ਪੰਚ ਮਰਦ ਸਿਦਕਿ ਲੇ ਬਾਧਹੁ ਖੈਰਿ ਸਬੂਰੀ ਕਬੂਲੁ ਪਰਾ ॥੪॥
 ਮਕਾ ਮਿਹਰ ਰੋਜਾ ਪੈ ਖਾਕਾ ॥ ਭਿਸਤੁ ਪੀਰ ਲਫਜ ਕਮਾਇ ਅੰਦਾਜਾ ॥
 ਹੁਰ ਨੂਰ ਮੁਸਕੁ ਖੁਦਾਇਆ ਬੰਦਗੀ ਅਲਹ ਆਲਾ ਹੁਜਰਾ ॥੫॥
 ਸਚੁ ਕਮਾਵੈ ਸੋਈ ਕਾਜੀ ॥ ਜੋ ਦਿਲੁ ਸੋਧੈ ਸੋਈ ਹਾਜੀ ॥
 ਸੋ ਮੁਲਾ ਮਲਉਨ ਨਿਵਾਰੈ ਸੋ ਦਰਵੇਸੁ ਜਿਸੁ ਸਿਫਤਿ ਧਰਾ ॥੬॥
 ਸਭੇ ਵਖਤ ਸਭੇ ਕਰਿ ਵੇਲਾ ॥ ਖਾਲਕੁ ਯਾਦਿ ਦਿਲੇ ਮਹਿ ਮਉਲਾ ॥
 ਤਸਬੀ ਯਾਦਿ ਕਰਹੁ ਦਸ ਮਰਦਨੁ ਸੁੰਨਤਿ ਸੀਲੁ ਬੰਧਾਨਿ ਬਰਾ ॥੭॥
 ਦਿਲ ਮਹਿ ਜਾਨਹੁ ਸਭ ਫਿਲਹਾਲਾ ॥ ਖਿਲਖਾਨਾ ਬਿਰਾਦਰ ਹਮੁ ਜੰਜਾਲਾ ॥
 ਮੀਰ ਮਲਕ ਉਮਰੇ ਫਾਨਾਇਆ ਏਕ ਮੁਕਾਮ ਖੁਦਾਇ ਦਰਾ ॥੮॥
 ਅਵਲਿ ਸਿਫਤਿ ਦੂਜੀ ਸਾਬੂਰੀ ॥ ਤੀਜੈ ਹਲੇਮੀ ਚਉਥੈ ਖੈਰੀ ॥
 ਪੰਜਵੈ ਪੰਜੇ ਇਕਤੁ ਮੁਕਾਮੈ ਏਹਿ ਪੰਜਿ ਵਖਤ ਤੇਰੇ ਅਪਰਪਰਾ ॥੯॥
 ਸਗਲੀ ਜਾਨਿ ਕਰਹੁ ਮਉਦੀਫਾ ॥ ਬਦ ਅਮਲ ਛੋਡਿ ਕਰਹੁ ਹਥਿ ਕੂਜਾ ॥
 ਖੁਦਾਇ ਏਕੁ ਬੁਝਿ ਦੇਵਹੁ ਬਾਂਗਾਂ ਬੁਰਗੁ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਖਰਾ ॥੧੦॥
 ਹਕੁ ਹਲਾਲੁ ਬਖੋਰਹੁ ਖਾਣਾ ॥ ਦਿਲ ਦਰੀਆਉ ਧੋਵਹੁ ਮੈਲਾਣਾ ॥
 ਪੀਰੁ ਪਛਾਣੈ ਭਿਸਤੀ ਸੋਈ ਅਜਰਾਈਲੁ ਨ ਦੋਜ ਠਰਾ ॥੧੧॥
 ਕਾਇਆ ਕਿਰਦਾਰ ਅਉਰਤ ਯਕੀਨਾ ॥ ਰੰਗ ਤਮਾਸੇ ਮਾਣਿ ਹਕੀਨਾ ॥
 ਨਾਪਾਕ ਪਾਕੁ ਕਰਿ ਹਦੂਰਿ ਹਦੀਸਾ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਦਸਤਾਰ ਸਿਰਾ ॥੧੨॥
 ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਮੋਮ ਦਿਲਿ ਹੋਵੈ ॥ ਅੰਤਰ ਕੀ ਮਲੁ ਦਿਲ ਤੇ ਧੋਵੈ ॥
 ਦੁਨੀਆ ਰੰਗ ਨ ਆਵੈ ਨੇੜੈ ਜਿਉ ਕੁਸਮ ਪਾਟੁ ਘਿਉ ਪਾਕੁ ਹਰਾ ॥੧੩॥
 ਜਾ ਕਉ ਮਿਹਰ ਮਿਹਰ ਮਿਹਰਵਾਨਾ ॥ ਸੋਈ ਮਰਦੁ ਮਰਦੁ ਮਰਦਾਨਾ ॥
 ਸੋਈ ਸੇਖੁ ਮਸਾਇਕੁ ਹਾਜੀ ਸੋ ਬੰਦਾ ਜਿਸੁ ਨਜਰਿ ਨਰਾ ॥੧੪॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਕਾਦਰ ਕਰਣ ਕਰੀਮਾ ॥ ਸਿਫਤਿ ਮੁਹਬਤਿ ਅਥਾਰ ਰਹੀਮਾ ॥
 ਹਕੁ ਹੁਕਮੁ ਸਚੁ ਖੁਦਾਇਆ ਬੁਝਿ ਨਾਨਕ ਬੰਦਿ ਖਲਾਸ ਤਰਾ ॥੧੫॥੩॥੧੨॥³

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ:

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਇਫਤਰਾ ਭਾਈ ਦਿਲ ਕਾ ਫਿਕਰੁ ਨ ਜਾਇ ॥
 ਟਕੁ ਦਮੁ ਕਰਾਰੀ ਜਉ ਕਰਹੁ ਹਾਜਿਰ ਹਜ਼ੂਰਿ ਖੁਦਾਇ ॥੧॥

ਬੰਦੇ ਖੋਜ ਦਿਲ ਹਰ ਰੋਜ ਨਾ ਫਿਰੁ ਪਰੇਸਾਨੀ ਮਾਹਿ ॥
 ਇਹ ਜੁ ਦੁਨੀਆ ਸਿਹਰੁ ਮੇਲਾ ਦਸਤਗੀਰੀ ਨਾਹਿ ॥੨॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਦਰੋਗੁ ਪੜਿ ਪੜਿ ਖੁਸੀ ਹੋਇ ਬੇਖਬਰ ਬਾਦੁ ਬਕਾਹਿ ॥
 ਹਕੁ ਸਚੁ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ ਮਿਆਨੇ ਸਿਆਮ ਮੂਰਤਿ ਨਾਹਿ ॥੩॥
 ਅਸਮਾਨ ਮ੍ਰਿਮਾਨੇ ਲਹੰਗ ਦਰੀਆ ਗੁਸਲ ਕਰਦਨ ਬੁਦ ॥
 ਕਰਿ ਫਕਰੁ ਦਾਇਮ ਲਾਇ ਚਸਮੇ ਜਹ ਤਹਾ ਮਉਜੂਦੁ ॥੪॥
 ਅਲਾਹ ਪਾਕੰ ਪਾਕ ਹੈ ਸਕ ਕਰਉ ਜੇ ਦੂਸਰ ਹੋਇ ॥
 ਕਬੀਰ ਕਰਮੁ ਕਰੀਮ ਕਾ ਉਹੁ ਕਰੈ ਜਾਨੈ ਸੋਇ ॥੫॥੧॥⁴

ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੁਮਾਅ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:

ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿੰਨੁ ਸੇਈ ਸਚਿਆ ॥
 ਜਿੰਨੁ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਂਢੇ ਕਚਿਆ ॥੧॥
 ਰਤੇ ਇਸਕ ਖੁਦਾਇ ਰੰਗਿ ਦੀਦਾਰ ਕੇ ॥
 ਵਿਸਰਿਆ ਜਿੰਨੁ ਨਾਮੁ ਤੇ ਭੁਇ ਭਾਰੁ ਥੀਏ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥...⁵
 ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂ ਬਖਸੰਦਗੀ ॥
 ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ ਖੈਰੁ ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ ॥੪॥੧॥
 ਬੋਲੈ ਸੇਖ ਫਰੀਦੁ ਪਿਆਰੇ ਅਲਹ ਲਗੇ ॥
 ਇਹੁ ਤਨੁ ਹੋਸੀ ਖਾਕ ਨਿਮਾਣੀ ਗੋਰ ਘਰੇ ॥੧॥⁶
 ਸੇਖ ਹੈਯਾਤੀ ਜਗਿ ਨ ਕੋਈ ਬਿਰੁ ਰਹਿਆ॥
 ਜਿਸੁ ਆਸਣਿ ਹਮ ਬੈਠੇ ਕੇਤੇ ਬੈਸਿ ਗਇਆ॥੫॥...
 ਜਿਮੀ ਪੁਛੈ ਅਸਮਾਨ ਫਰੀਦਾ ਖੇਵਟ ਕਿੰਨਿ ਗਏ ॥
 ਜਾਲਣ ਗੋਰਾਂ ਨਾਲਿ ਉਲਾਮੇ ਜੀਅ ਸਹੇ ॥੮॥੨॥⁷
 ਉਠ ਫਰੀਦਾ ਉਜੁ ਸਾਜਿ ਸੁਬਹ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਰਿ ॥
 ਜੋ ਸਿਰ ਸਾਂਈ ਨਾ ਨਿਵੈ ਸੋ ਸਿਰੁ ਕਪਿ ਉਤਾਰਿ॥੭੧॥...⁸
 ਫਰੀਦਾ ਮਹਲ ਨਿਸਖਣ ਰਹਿ ਗਏ ਵਾਸਾ ਆਇਆ ਤਲਿ ॥
 ਗੋਰਾਂ ਸੇ ਨਿਮਾਣੀਆ ਬਹਸਨਿ ਰੂਹਾਂ ਮਲਿ ॥
 ਆਖੀ ਸੇਖਾ ਬੰਦਗੀ ਚਲਣੁ ਅਜੁ ਕਿ ਕਲਿ ॥੯੭॥...⁹
 ਵੇਖੁ ਬੰਦਾ ਚਲਿਆ ਚਹੁ ਜਣਿਆ ਦੈ ਕੰਨਿ ॥
 ਫਰੀਦਾ ਅਮਲ ਜਿ ਕੀਤੇ ਦੁਨੀ ਵਿਚਿ ਦਰਗਹ ਆਏ ਕੰਮਿ ॥੧੦੦॥¹⁰

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਮੈ ਅੰਧਲੇ ਕੀ ਟੇਕ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਖੁੰਦਕਾਰਾ॥
 ਮੈ ਗਰੀਬ ਮੈ ਮਸਕੀਨ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਹੈ ਅਧਾਰਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਕਰੀਮਾਂ ਰਹੀਮਾਂ ਅਲਾਹ ਤੂ ਗਨੀ॥ ਹਾਜਰਾ ਹਜੂਰਿ ਦਰਿ ਪੇਸਿ ਤੂੰ ਮਨੀ ॥੧॥
 ਦਰੀਆਉ ਤੂ ਦਿਹੰਦ ਤੂ ਬਿਸੀਆਰ ਤੂ ਧਨੀ॥ ਦੇਹਿ ਲੇਹਿ ਏਕੁ ਤੂੰ ਦਿਗਰ ਕੋ ਨਹੀ ॥੨॥
 ਤੂੰ ਦਾਨਾਂ ਤੂੰ ਬੀਨਾਂ ਮੈ ਬੀਚਾਰੁ ਕਿਆ ਕਰੀ॥ ਨਾਮੇ ਚੇ ਸੁਆਮੀ ਬਖਸੰਦ ਤੂੰ ਹਰੀ॥ ॥੩॥੧॥...
 ਕੁਜਾ ਆਮਦ ਕੁਜਾ ਰਫਤੀ ਕੁਜਾ ਮੇ ਰਵੀ॥ ਦੁਾਰਿਕਾ ਨਗਰੀ ਰਾਸਿ ਬੁਗੋਈ॥੧॥
 ਚੰਦੀ ਹਜਾਰ ਆਲਮ ਏਕਲ ਖਾਨਾਂ॥ ਹਮ ਚਿਨੀ ਪਾਤਿਸਾਹ ਸਾਂਵਲੇ ਬਰਨਾਂ ॥੩॥¹¹

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਏਹ ਕਿਨੇਹੀ ਚਾਕਰੀ ਜਿਤੁ ਭਉ ਖਸਮ ਨ ਜਾਇ ॥
 ਨਾਨਕ ਸੇਵਕੁ ਕਾਢੀਐ ਜੇ ਸੇਤੀ ਖਸਮ ਸਮਾਇ ॥੨॥¹²

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਫਾਰਸੀ ਨੁਮਾਅ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖ ਬੁਝੈ ਕੋਇ ॥

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਰਮਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਵੈ ਨਾਨਕ ਦਰਿ ਸਚੈ ਸੋਭਾ ਪਾਈ ॥੨॥¹³

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉਡਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲ ਦਾ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਜੋੜ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਥੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਪਸ਼ਤੋ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਸੇਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਯੁਰਵੇਦ, ਕੁਰਾਨ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਗੀਤਾ, ਰਮਾਇਣ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਸਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਨ ਭਏ ਖਾਲਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਜਿਹ ਜਾਨੀ ॥੪॥੩॥¹⁴

ਇਹ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸਾਫ਼, ਖ਼ਾਲਿਸ, ਅਸਲ, ਖਰਾ, ਪਾਕਿ, ਪਵਿੱਤਰ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਖ਼ਾਸ ॥ ਖ਼ਾਲਸਹ ਮਹਿ ਹਉਂ ਕਰਹੁ ਨਿਵਾਸ ॥

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਮੁਖ ਹੈ ਅੰਗ ॥ ਖ਼ਾਲਸੇ ਕੇ ਹਉ ਬਸਤਿ ਸਦ ਸੰਗ ॥੧॥

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਇਸ਼ਟ ਸੁਹਿਰਦ ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਕਹਿਯਤ ਬਿਰਦ ॥

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਪੱਛ ਰੁ ਪਾਦ ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਸੁਖ ਅਹਿਲਾਦ ॥੨॥

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਮਿਤ੍ਰ-ਸਖਾਈ ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮਾਤ-ਪਿਤਾ ਸੁਖਦਾਈ ॥

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੀ ਸੋਭਾ ਸ਼ੀਲ ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਬੰਧੁ ਸਖਾ ਸਦ ਭੀਲ ॥੩॥

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਸੂਜਨ-ਪਰਿਵਾਰ ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਕਰਤਿ-ਉਧਾਰ ॥

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਾਨ ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਜਾਨ ਕੀ ਜਾਨ ॥੪॥

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਾ ॥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਸੂਜਨ-ਸੂਰਾ ॥੫॥¹⁵

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਜਾਗਤਿ ਜੋਤਿ ਜਪੈ ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ ਏਕ ਬਿਨਾ ਮਨ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ ॥

ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸਜੈ ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮੜੀ ਮਠ ਭੂਲ ਨ ਮਾਨੈ ॥

ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਇਆ ਤਪ ਸੰਜਮ ਏਕ ਬਿਨਾ ਨਹ ਏਕ ਪਛਾਨੈ ॥

ਪੂਰਨ ਜੋਤ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈ ਤਬ ਖਾਲਸ ਤਾਹਿ ਨਖਾਲਸ ਜਾਨੈ ॥੧॥¹⁶

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ' ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਜਿਮੀਂ ਤੁਹੀਂ ॥ ਜਮਾਂ ਤੁਹੀਂ ॥ ਮਕੀਂ ਤੁਹੀਂ ॥ ਮਕਾਂ ਤੁਹੀਂ ॥੧੬॥੬੬॥¹⁷

ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਇਕਸੁਰਤਾ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਣ ਹੈ:

ਏਕੈ ਨੈਨ ਏਕੈ ਕਾਨ ਏਕੈ ਦੇਹ ਏਕੈ ਬਾਨ

ਖਾਕ ਬਾਦ ਆਤਸ ਅੰ ਆਬ ਕੋ ਰੁਲਾਉ ਹੈ ॥

ਅਲਹ ਅਭੇਖ ਸੋਈ ਪੁਰਾਨ ਅੰ ਕੁਰਾਨ ਉਈ

ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਭੈ ਏਕੈ ਹੀ ਬਨਾਉ ਹੈ ॥¹⁸

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੋਊ ਰਾਫਿਜੀ ਇਮਾਮ ਸਾਫੀ

ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤਿ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਚਾਨਬੋ ॥

ਕਰਤਾ ਕਰੀਮ ਸੋਈ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਓਈ

ਦੁਸਰੋ ਨ ਭੇਦ ਕੋਈ ਭੂਲ ਭ੍ਰਮ ਮਾਨਬੋ ॥¹⁹

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ (ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ) ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ:

ਕਿ ਰੋਜ਼ੀ ਰਜ਼ਾਕੈ ॥ ਰਹੀਮੈ ਰਿਹਾਕੈ ॥
 ਕਿ ਪਾਕ ਬਿਐਬ ਹੈ ॥ ਕਿ ਗੈਬੁਲ ਗੈਬ ਹੈ ॥੧੦੮॥
 ਕਿ ਅਫਵੱਲ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ॥ ਕਿ ਸ਼ਾਹਾਨ ਸ਼ਾਹ ਹੈ ॥
 ਕਿ ਕਾਰਨ ਕੁਨਿੰਦ ਹੈ ॥ ਕਿ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹਿੰਦ ਹੈ ॥੧੦੯॥
 ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਹੈ ॥ ਕਿ ਕਰਮ ਕਰੀਮ ਹੈ ॥
 ਕਿ ਸਰਬੰ ਕਲੀ ਹੈ ॥ ਕਿ ਸਰਬੰ ਦਲੀ ਹੈ ॥੧੧੦॥...²⁰
 ਕਿ ਸਰਬੰ ਕਲੀਮੈ ॥ ਕਿ ਪਰਮੰ ਫਹੀਮੈ ॥
 ਕਿ ਆਕਲ ਅਲਾਮੈ ॥ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾਮੈ ॥੧੨੦॥
 ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਵਜੂ ਹੈ ॥ ਤਮਾਮੁਲ ਰਜੂ ਹੈ ॥
 ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮੈ ॥ ਸਲੀਖਤ ਮੁਦਾਮੈ ॥੧੨੧॥
 ਗਨੀਮੁਲ ਸ਼ਿਕਸਤੈ ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ ॥
 ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ ॥ ਜ਼ਮੀਨੁਲ ਜ਼ਮਾਨੈ ॥੧੨੨॥
 ਤਮੀਜ਼ਲ ਤਮਾਮੈ ॥ ਰਜੂਅਲ ਨਿਧਾਨੈ ॥
 ਹਰੀਫੁਲ ਅਲੀਮੈ ॥ ਰਜ਼ਾਇਕ ਯਕੀਨੈ ॥੧੨੩॥...²¹
 ਕਿ ਜ਼ਾਹਰ ਜ਼ਹੂਰ ਹੈ ॥ ਕਿ ਹਾਜ਼ਰ ਹਜ਼ੂਰ ਹੈ ॥
 ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈ ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈ ॥੧੨੪॥
 ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਮਾਗ ਹੈ ॥ ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਚਰਾਗ ਹੈ ॥
 ਕਿ ਕਾਮਲ ਕਰੀਮ ਹੈ ॥ ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਹੈ ॥੧੨੫॥
 ਕਿ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹਿੰਦ ਹੈ ॥ ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹਿੰਦ ਹੈ ॥
 ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਹੈ ॥ ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲ ਹੈ ॥੧੨੬॥
 ਗਨੀਮੁਲ ਖ਼ਿਰਾਜ ਹੈ ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਨਿਵਾਜ ਹੈ ॥
 ਹਰੀਫੁਲ ਸ਼ਿਕੰਨ ਹੈ ॥ ਹਿਰਾਸੁਲ ਫਿਕੰਨ ਹੈ ॥੧੨੭॥²²

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਰਾਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਹ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ੁਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ/ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁੱਧ, ਨਦੌਣ ਦਾ ਯੁੱਧ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਆਦਿ ਮਹਾਨ ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਹ' (ਜਿੱਤ ਦਾ ਪੱਤਰ) ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਅਦੁੱਤੀ ਅਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਕਿ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਨੇ ਪਾਪ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ। ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ। ਖ਼ੁਦਾ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਇਕ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ। 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਹ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਉਠਾਉਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਚੁ ਕਾਰ ਅਜ਼ ਹਮਹ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ਸ਼ਤ ॥
 ਹਲਾਲਸੱਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ ॥੨੨॥²³

ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਜੰਗ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰਸਨਹ ਚਿਕਾਰੇ ਕੁਨਦ ਚਿਹਲ ਨਰ ॥
 ਕਿ ਦਹ ਲਖ ਬਰ ਆਯਦ ਬਰੋ ਬੇਖ਼ਬਰ ॥੧੯॥²⁴

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਅਨਤਾਂ ਪਾਈਆਂ ਕਿ ਉਹ ਝੂਠਾ, ਫ਼ਰੇਬੀ ਅਤੇ ਦਗੋਬਾਜ਼ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਇਕ ਚੰਗਾ ਇਨਸਾਨ ਅੰਦਰੋਂ-ਬਾਹਰੋਂ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਹਮੂੰ ਮਰਦ ਬਾਯਦ ਸ਼ਵਦ ਸੁਖਨਵਰ ॥
ਨ ਸ਼ਿਕਮੇ ਦਿਗਰ ਦਰ ਦਹਾਨੇ ਦਿਗਰ ॥੫੫॥²⁵

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਗੋਂ ਉੱਚੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਚਿ ਹਾ ਸੁਦ ਕਿ ਚੂੰ ਬੱਚਗਾਂ ਕੁਸ਼ਤਹ ਚਾਰ ॥
ਕਿ ਬਾਕੀ ਬਿਮਾਂਦ ਅਸਤ ਪੇਚੀਦਹ ਮਾਰ ॥੭੮॥
ਚਿ ਮਰਦੀ ਕਿ ਅਖਗਰ ਖਮੋਸ਼ਾ ਕੁਨੀ ॥
ਕਿ ਆਤਸ਼ ਦਮਾਂ ਰਾ ਫਰੋਜ਼ਾਂ ਕੁਨੀ ॥੭੯॥²⁶

ਫ਼ਿਰਦੌਸੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਹਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਚਿਹ ਖੁਸ਼ ਗੁਫ਼ਤ ਫ਼ਿਰਦੌਸੀਏ ਖੁਸ਼ ਜ਼ਬਾਂ ॥
ਸ਼ਿਤਾਬੀ ਬਵਦ ਕਾਰਿ ਆਹਰਮਨਾਂ ॥੮੦॥²⁷

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀਆਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੋਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਹਨ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਪਾਦਿਤ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਕਰਿਪਟ 'ਕੁਲਿਆਤਿ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗੋਯਾ' ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕ 'ਤਸਨੀਫ਼ਾਤਿ ਗੋਯਾ' ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ 52 ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਕਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਸੱਤ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖ਼ੁਦਾ-ਪੁਸਤੀ, ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਾਂਗ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤੋ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਿੱਖ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਸੁੰਦਰ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

1. ਦੀਵਾਨਿ ਗੋਯਾ 2. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਮਹ 3. ਗੰਜਨਾਮਹ 4. ਜੋਤ ਬਿਗਾਸ 5. ਦਸਤੂਰੁਲ-ਇਨਸ਼ਾ 6. ਅਰਜੁਲ-ਅਲਫ਼ਾਜ਼ 7. ਤੋਸੀਫ਼-ਓ-ਸਨਾ ਅਤੇ ਖ਼ਾਤਮਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਪੇਸ਼ ਹਨ:

ਪਵਿਤਰ ਸੋਚ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਬਾਰੇ:

ਦਿਲ ਅਗਰ ਦਾਨਾ ਬਵਦ ਅੰਦਰ ਕਿਨਾਸ਼ ਯਾਰ ਹਸਤ ।
ਚਸ਼ਮ ਗਰ ਬੀਨਾ ਬਵਦ ਦਰ ਹਰ ਤਰਫ਼ ਦੀਦਾਰ ਹਸਤ ।^{੨੮}

ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਬਾਰੇ:

ਕਦਮ ਆਂ ਬਿਹ ਕਿ ਉ ਰਾਹਿ ਖ਼ੁਦਾ ਪੈਮੂਦਾ ਮੀ ਬਾਸ਼ਦ ।
ਜ਼ੁਬਾਨੇ ਬਿਹ ਕਿ ਦਰ ਜ਼ਿਕਰਿ ਖ਼ੁਦਾ ਆਸ਼ੁਦਾ ਮੀ ਬਾਸ਼ਦ ।^{੨੯}

ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ:

ਮੰਜ਼ਲਿ ਇਸ਼ਕ ਦਰਾਜ਼ ਅਸਤ ਬਾ ਪਾ ਨ ਤੁਵਾਂ ਰਫ਼ਤ ।
ਸਰ ਕਦਮ ਸਾਜ਼ ਤਾ ਦਰ ਰਾਹਿ ਆਂ ਯਾਰ ਸ਼ਵੀ ।^{੩੦}

ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ:

ਕੂਰ ਅਸਤ ਹਰ ਆਂ ਦੀਦਾ ਕਿ ਹੱਕ ਰਾ ਨ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ।
ਈ ਉਮਰਿ ਗਿਰਾਂ ਮਾਯਾ ਬ ਗਫ਼ਲਤ ਦਰਬਾਖ਼ਤ ।

ਉਂ ਗਿਰੀਆਂ ਕੁਨਾਂ ਆਮਦ ਬ ਹਸਰਤ ਮੁਰਦ ।
 ਅਫਸੋਸ ਦਰੀਂ ਆਮਦ ਸੁਦ ਕਾਰੇ ਨ ਸਾਖਤ ।³¹
 ਖੰਡਾਂ-ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ:
 ਆਂ ਖੁਦਾਵੰਦਿ ਜ਼ਮੀਨੋ ਆਸਮਾਂ ।
 ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਖਸ਼ ਵਜ਼ੂਦਿ ਇਨਸੋ ਜਾਂ ।³²
 ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ:
 ਆਂ ਹਜ਼ੂਮਿ ਖੁਸ਼ ਕਿ ਅਜ਼ ਬਹਿਰਿ ਯਾਦਿ ਉ ਸਤ ।
 ਆਂ ਹਜ਼ੂਮਿ ਖੁਸ਼ ਕਿ ਹੱਕ ਬੁਨਿਆਦਿ ਉ ਸਤ ।³³
 ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਦਾਸ:
 ਦੀਦਾ ਅਜ਼ ਦੀਦਾਰਿ ਹੱਕ ਪੁਰ ਨੂਰ ਕੁਨ ।
 ਗੈਰ ਹੱਕ ਅੱਜ ਖਾਤਰਿ ਦਿਲ ਦੂਰ ਕੁਨ ।³⁴
 ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਾਰੇ:
 ਗੁਰ ਫਿਰੋਜ਼ਦ ਹਜ਼ਾਰ ਮਿਹਰੋ ਮਾਹ ।
 ਆਲਮੋਂ ਦਾਂ ਜੁਜ਼ ਉ ਤਮਾਮ ਸਿਆਹ ।³⁵
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤੋਂ-ਸਾਲਾਹ ਬਾਰੇ:
 ਹੱਕ ਹੱਕ ਆਗਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ।
 ਸ਼ਾਹਿ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ।³⁶
 ਨਾਸਿਰੋ ਮਨਸੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ।
 ਈਜ਼ਦਿ ਮਨਜ਼ੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ।³⁷
 ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ 'ਜੋਤਿ-ਬਿਗਾਸ' ਵਿਚ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਇਕ-ਜੋਤਿ ਬਾਰੇ:
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਮਦ ਨਰਾਇਣ ਸਰੂਪ ॥
 ਹਮਾਨਾ ਨਿਰੰਜਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਰੂਪ ॥੧॥
 ਹਕਸ਼ ਆਫਰੀਦਾ ਜਿ ਨੂਰਿ ਕਰਮ ॥
 ਅਜੋ ਆਲਮ ਰਾ ਫ਼ਯੂਜਿ ਆਤਮ ॥੨॥...³⁸
 ਹਮੂ ਨਾਨਕ ਅਸਤੋਂ ਹਮੂ ਅੰਗਦ ਅਸਤ ॥
 ਹਮੂ ਅਮਰਦਾਸ ਅਫਜ਼ਲੋ ਅਮਜਦ ਅਸਤ ॥੨੩॥
 ਹਮੂ ਰਾਮਦਾਸੋ ਹਮੂ ਅਰਜੁਨ ਅਸਤ ॥
 ਹਮੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਅਕਰਮੁਲ ਅਹਿਸਨ ਅਸਤ ॥੨੪॥
 ਹਮੂ ਹਸਤ ਹਰਿਰਾਇ ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ॥
 ਬਦੋ ਆਸ਼ਕਾਰਾ ਹਮਾ ਪੁਸ਼ਤੋ ਰੂ ॥੨੫॥
 ਹਮੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਮਦਾ ਸਰ-ਬੁਲੰਦ॥
 ਅਜੋ ਹਾਸਿਲ ਉਮੀਦਿ ਹਰ ਮੁਸਤਮੰਦ ॥੨੬॥
 ਹਮੂ ਹਸਤ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ॥
 ਕਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਮਦ ਅਜ਼ ਨੂਰਿ ਉ ॥੨੭॥
 ਹਮੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵ ਹਮੂ ਨਾਨਕ ਅਸਤ ॥
 ਹਮਾ ਸ਼ਬਦਿ ਉ ਜੋਹਰੋ ਮਾਨਕ ਅਸਤ ॥੨੮॥³⁹
 ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਦਾ ਪਾਲਣਹਾਰ:
 ਖੁਦਾਵੰਦ ਰੱਜ਼ਾਕ ਰੋਜ਼ੀ ਰਸਾਨ ॥
 ਪਦੀਦ ਆਵਰੋ ਅੰਜਮੋਂ ਆਸਮਾਨ ॥੧੫॥⁴⁰
 ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ "ਖ਼ਾਤਮਾ" ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸੇ ਅਤੇ ਸਤਸੰਗਤਿ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:
 ਹਮ ਫ਼ਲਕ ਬੰਦਾਇ ਸੰਗਤਾਨਿਸ਼ ਰਾ ॥
 ਹਮ ਮਲਕ ਬੰਦਾਇ ਖ਼ਾਲਿਸਾਨਿਸ਼ ਰਾ ॥੧॥⁴¹

'ਦਸਤੂਰੁਲ ਇਨਸ਼ਾ' - ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਖੜੋ-ਕਿਤਾਬਤ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।⁴²

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਏਨਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਇਤਨੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਿਖਾਈ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦੇ? ਕੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕਈਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ। ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੌਲਿਕ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਰਚਿਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ 'ਚ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਉੱਚਮ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ: ਅਕਬਰ ਨਾਮਹ (ਅਬੂ-ਅਲ-ਫ਼ਜ਼ਲ) ਤੁਜ਼ਕ-ਏ-ਜ਼ਹਾਂਗੀਰੀ, ਦਾਸਤਾਨ-ਏ-ਮਜ਼ਹਬ, ਤਜ਼ਕਰਾ ਪੀਰ ਹਸੂ ਤੇਲੀ (ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ) ਖ਼ੁਲਾਸਾਤ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ਼ (ਸੁਜਾਨ ਰਾਏ) ਐਹਕਾਮ-ਏ-ਆਲਮਗੀਰੀ, ਇਬਰਤਨਾਮਹ (ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ) ਇਬਰਤਨਾਮਹ (ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਮ) ਤਜ਼ਕਰਾਤ-ਅਸ-ਸਲਾਤੀਨ ਚੁਗੱਤਾ (ਸਈਯਦ ਮੁਹੰਮਦ) ਮੁਨਤਖ਼ਬ-ਅਲ-ਲਿਬਾਬ (ਖ਼ਫ਼ੀ ਖ਼ਾਨ) ਮੀਰ-ਅਤ-ਏ-ਵਾਰਦਾਤ (ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਫ਼ੀ ਵਾਰਦ) ਚਹਾਰ ਗੁਲਸ਼ਨ (ਰਾਏ ਚਤਰਮਨ ਸਕਸੈਨਾ) ਤਹਮਸ ਨਾਮਹ (ਤਹਮਸ ਖ਼ਾਨ), ਜੰਗ ਨਾਮਹ (ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ) ਆਦਿ।

ਉਪਰੋਕਤ ਰਚਨਾਵਾਂ 17ਵੀਂ ਅਤੇ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ-ਮੁਗ਼ਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ, ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਹੁੱਦੇ, ਉਪਾਧੀਆਂ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਸ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੀ ਧਿਰ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉੱਥੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਘਿਰਨਾਯੋਗ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਰ-ਲੱਥ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਹਿੱਤ, ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇਕ-ਪਾਸੜ ਝੁਕਾਉ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਆਚਰਨ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਉਬਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਤੱਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੈੜਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਜਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਜੋਕੇ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਮੁਸਲਮ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੰਗਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਪੇਖ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਅ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ-ਕਾਲ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕਵੀਆਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁੱਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਅਨੁਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਕਾਮਯਾਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੋ 'ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ' ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਮਿਲੀ, ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 'ਸਰਕਾਰ-ਏ-ਖ਼ਾਲਸਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ

ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਲ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਹਾਸਿਲ ਰਿਹਾ।

ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ:

ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਅਬਵਾਬ-ਉਲ-ਮਾਲ:-

ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਮਾਲ, ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਸੈਰਾਤ, ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਵਜੂਹਾਤ, ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਨਜ਼ਰਾਨਾ

ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਅਬਵਾਬ-ਉਲ-ਤਾਹਵੀਲ:

ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਅਖ਼ਰਾਜਤ, ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਮਵਾਜ਼ਿਬ, ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਮਦਦ-ਏ-ਖ਼ਰਚ, ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ

ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਤੋਸ਼ਾਖ਼ਾਨਾ : ਤੋਸ਼ਾਖ਼ਾਨਾ ਖ਼ਾਸ, ਤੋਸ਼ਾਖ਼ਾਨਾ ਬਹਿਲਾ

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਈ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ: ਅਦਾਲਤ-ਏ-ਆਲਾ, ਫ਼ੌਜ-ਏ-ਬੇਕਵਾਇਦ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ-ਏ-ਕਵਾਇਦ, ਦਫ਼ਤਰ-ਏ-ਤੋਜ਼ੀਅਤ, ਪਰਗਨਾ, ਤਾਲੁਕਾ, ਜਾਗੀਰ, ਨਾਜ਼ਿਮ ਆਦਿ।

ਮਿਸਲ-ਕਾਲ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਥੇ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ ਜਿਵੇਂ 'ਸੀਅਰੁਲ ਮੁਤਾਖ਼ਰੀਨ' (ਸੱਯਦ ਗੁਲਾਮ ਹਸੈਨ), 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਨਾਮ' (ਬਖ਼ਤ ਮਲ), 'ਤਵਾਰੀਖ਼ੇ ਪੰਜਾਬ' (ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ), 'ਅਹਿਲਵਾਲ ਫ਼ਿਰਕਾਇ ਸਿੱਖਾਂ' (ਖ਼ੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਏ), 'ਉਮਦਾ-ਉਤ-ਤਵਾਰੀਖ਼' (ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ), 'ਰਿਸਾਲਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਦਰੇਵਸ਼' (ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ), ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਗਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸੌ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਕੀਰਤਨੀਆਂ, ਕਥਾ-ਵਾਚਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਉਰਦੂ ਸਿੱਖ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਿੱਖਣੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋੜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਮਹਿਯਾਦਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਕੋਰਸ - ਬੈਚੁਲਰ ਇਨ ਗੁਰਮਤਿ ਟੀਚਰ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ (ਸਾਲ 2022-23 ਤੋਂ) ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ-ਸਿਧਾਂਤ, ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਆਦਿ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ (ਤਿੰਨ ਸਾਲਾ ਡਿਗਰੀ ਕੋਰਸ ਦੌਰਾਨ) ਉਰਦੂ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਉਰਦੂ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਕੋਰਸ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਹੋਰਨਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉੱਦਮ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਰਾਗੁ ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧ (ਅੰਗ ੭੨੧)
2. ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੧ (ਅੰਗ ੭੨੩)
3. ਮਾਰੂ ਮਹਲ ੫ (ਅੰਗ ੧੦੮੩)

4. ਤਿਲੰਗ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾ ਕੀ ਕਬੀਰ ਜੀ (ਅੰਗ ੭੨੭)
5. ਆਸਾ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀਉ ਕੀ ਬਾਣੀ (ਅੰਗ ੪੮੮)
6. ਉਹੀ
7. ਉਹੀ
8. ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ (ਅੰਗ ੧੩੮੧)
9. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੧੩੮੨)
10. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੧੩੮੩)
11. ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ (ਅੰਗ ੭੨੭)
12. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੨ (ਅੰਗ ੪੭੫)
13. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ (ਅੰਗ ੫੧੦)
14. ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕੀ ਘਰੁ ੧ (ਅੰਗ ੬੫੪)
15. ਸਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ, ਖਾਲਸਾ ਮਹਿਮਾ
16. ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ (ਅੰਗ ੭੧੨)
17. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੧੭)
18. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੧੯)
19. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੧੯)
20. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੬)
21. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੭)
22. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੯)
23. ਜ਼ਫਰਨਾਮਹ (ਅੰਗ ੧੩੮੯)
24. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੧੩੯੦)
25. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੧੩੯੧)
26. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੧੩੯੨)
27. ਉਹੀ (ਅੰਗ ੧੩੯੩)
28. ਗਜ਼ਲਿਆਤ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ (ਗਜ਼ਲ ਨੰ. ੬, ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੧)
29. ਉਹੀ (ਗਜ਼ਲ ਨੰ. ੨੬, ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੧)
30. ਉਹੀ (ਗਜ਼ਲ ਨੰ. ੬੧, ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੩)
31. ਰੁਬਾਇਆਤਿ ਗੋਯਾ, (ਰੁਬਾਈ ਨੰ. ੨)
32. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਮਹ (ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੧੦)
33. ਉਹੀ (ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੨੩)
34. ਉਹੀ (ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੫੯੦)
35. ਗੰਜਨਾਮਹ (ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੫)
36. ਉਹੀ (ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੧੭)
37. ਉਹੀ (ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੧੦੫)
38. ਜੋਤਿ ਬਿਗਾਸ (ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੧, ੨)
39. ਉਹੀ (ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੨੩ ਤੋਂ ੨੮)
40. ਅਰਜੁਲ ਅਲਫਾਜ (ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੧੫)
41. ਤੌਸੀਫੋ-ਸਨਾ ਵਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ('ਖ਼ਾਤਮਾ' ਸ਼ਿਅਰ ਨੰ. ੧)
42. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ, ਸੰਪਾ. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

